

14. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

15. Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. № 417. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-%D0%BF#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.27>

ОЛІЙНИК В. І.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM FOR PROTECTING STATE SECRETS DURING UKRAINE'S INDEPENDENCE

У статті наголошено, що сьогодні створено і діє національна система охорони державної таємниці, яка в цілому відповідає вимогам часу. Прийнято низку нормативно-правових актів спрямованих на охорону державної таємниці; визначено правовий статус державної таємниці і перелік відомостей, що відносяться до цього виду інформації з обмеженим доступом; розподілені повноваження усіх органів, що забезпечують охорону цього найважливішого виду інформації; встановлено відповідальність за розголошення відповідної інформації; у міністерствах, підприємствах, установах та організаціях де циркулює державна таємниця, створені відповідні режимно-секретні органи на які покладено функції її тощо. Однак, суспільні відносини у сфері державної таємниці постійно трансформуються та розширюються, що зумовлено загальною тенденцією до розширення кола інформаційних відносин, тому правове забезпечення функціонування режиму секретності в сучасних умовах потребує постійного вивчення, дослідження та удосконалення на законодавчому та підзаконному рівні. Корисним для вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної системи захисту інформації було би вивчення та запозичення міжнародного досвіду захисту таємної інформації, розробка на нормативному рівні та впровадження нових шляхів її охорони, зважаючи на військову агресію з боку РФ, зокрема прийняття Концепції охорони державної таємниці. В інтересах охорони державної таємниці встановлена у 90-ті загальнодержавна система організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, і в тому числі кримінально-правових, кримінологічних, які потребують перегляду й оновлення. Зроблено висновок, що кримінально-правова та кримінологічна охорона державної таємниці – це концентрація уваги законодавця на забезпеченні належної правової охорони державної таємниці як необхідної умови забезпечення національної безпеки країни, що містить комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних, запобіжних заходів (що мають захисну сутність), спрямованих на недопущення та запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Ключові слова: державна таємниця, безпека, національна безпека, генеза, становлення, розвиток, Концепція.

The article emphasizes that today a national system of state secret protection, which generally meets the requirements of the time, has been created and is operating. A number of regulatory acts aimed at protecting state secrets have been adopted; the legal status of a state secret and the list of information related to this type of information with limited access are defined; distributed powers of all bodies that ensure the protection of this most important type of information; responsibility for disclosure of relevant information is established; in ministries, enterprises, institutions and organizations where the state secret circulates, appropriate regime-secret bodies have been created, which are entrusted with its functions, etc. However, public relations in the field of state secrets are constantly being transformed and expanded, which is due to the general tendency to expand the range of information relations, therefore, legal support for the functioning of the secrecy regime in modern conditions requires constant study, research and improvement at the legislative and sub-legal levels. It would be useful for the domestic criminal law and criminological information protection system to study and borrow the international experience of protecting secret information, develop at the regulatory level and implement new ways of protecting it, taking into account the military aggression on the part of the Russian Federation, in particular, the adoption of the Concept of Protection of State Secrets. In the interests of protecting state secrets, a nationwide system of organizational-legal, engineering-technical, cryptographic and operational measures, including criminal-legal and criminological measures, was established in the 1990s, which require revision and updating. It was concluded that the criminal-legal and criminological protection of state secrets is the concentration of the legislator's attention on ensuring proper legal protection of state secrets as a necessary condition for ensuring the country's national security, which includes a complex of organizational-legal, engineering-technical, cryptographic, preventive measures (having protective essence), aimed at preventing and preventing the disclosure of secret information and the loss of its material carriers.

Key words: *state secret, security, national security, genesis, formation, development, Concept.*

Актуальність теми. Одна з головних особливостей сучасності полягає в колосальному збільшенні інформації, її значущості, прагненні суспільства до відкритості економічних, культурних, наукових зв'язків на основі новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. В умовах посилення міждержавних зв'язків, існування конкурентної боротьби за сфери впливу на міжнародній арені, тотального використання новітніх технологій, становлення економічних ринків, питання захисту державних секретів, залишаються важливими на порядку денному. На сьогодні в Україні активно відбувається процес формування інформаційного суспільства, що створює широкі можливості для активного й ефективного розвитку суспільства, держави, міжнародного співтовариства. Однією з ознак цього процесу є інформаційні відносини, у межах яких відбувається реалізація права суб'єктів на інформацію. Такі відносини виникають у зв'язку зі збиранням, розповсюдженням, перетворенням і використанням інформації.

Виклад основного матеріалу. Проблема охорони і захисту інформації ускладнюється тим, що реалізація охорони будь-якої інформації з обмеженим доступом відбувається тепер в умовах демократизації суспільства, боротьби за цивільні права та свободу доступу до інформації. А це потребує високої правової культури від тих, хто покликаний на практиці забезпечувати належний захист інформації з обмеженим доступом.

Погоджуємося з Ю. О. Дрейсом, який зазначає, що на початок незалежності України, практичні питання охорони державної таємниці регламентувалися закритими підзаконними нормативними актами, тобто фактично мало місце відчуження питання охорони державної таємниці від суспільства, внаслідок чого публічно не розглядалися принципи діяльності, її елементи, організаційна структура, критично не аналізувався механізм і методи, їх ефективність і дієвість [1, с. 176].

Розвиток системи охорони державної таємниці за часів незалежності України варто розпочати з того, що після проголошення незалежності нашої держави, у 1992 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято рішення «Про захист таємної та службової інформації» [2], яке стало підґрунтям для регулювання державної таємниці та Верховною Радою України було прийнято Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657 «Про інформацію» [3], що став нормативно-правовим актом, який регулює, серед іншого, суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації

до державної таємниці, засекречування, розсекречування її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України, визначаючи при цьому основи державної інформаційної політики.

Так, ст. 21 «Інформація з обмеженим доступом» цього Закону визначає, що такою є конфіденційна, таємна та службова інформація.

У цьому контексті відразу хочемо зауважити, що якщо говорити про державну таємницю як різновид секретної інформації, то можна із впевненістю сказати, що на теперішній час захист такої інформації знаходиться на досить високому, як правовому, так і на організаційному рівні, чого не можна, на жаль, сказати про інші види інформації, що належить до інформації з обмеженим доступом. Дуже часто серед видів таємної інформації, крім державної таємниці, важко навіть знайти встановлену на законодавчому рівні структуру конкретної таємниці, хоча чітке закріплення такої структури має особливу важливу значення, оскільки інакше фактично відбувається обмеження права на інформацію. Шляхом аналізу змісту правових норм, що регулюють функціонування окремих таємниць, звичайно можна визначити таку структуру, таємницю, однак це негативно впливає на якість правового регулювання таких відносин та є дуже заплутаним. Тому актуальною є ідея щодо прийняття Закону України «Про інформацію з обмеженим доступом», який значною мірою полегшив би регулювання інформаційних відносин у цій сфері.

Чи не єдиною законодавчою основою встановлення видів таємної інформації є ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації», в якій визначається, що таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу передбачену законом таємницю [4]. Отже, таємниця певної інформації може встановлюватися виключно законом і ніяким іншим нормативно-правовим актом. Це ґрунтується, зокрема, і на положеннях Конституції України, ч. 3 ст. 32 якої передбачає, що кожен громадянин має право знайомитися з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Наведене конституційне положення найкращим чином відображає суть таємної інформації – це та інформація, яка потребує захисту і для якої такий захист встановлюється безпосередньо законом [5].

Закон України «Про інформацію» (1992 р.) [3] став фундаментом для прийняття інших законів, положень та інструкцій, що регулюють порядок обігу й захисту різних видів інформації з обмеженим доступом, на кшталт: Положення про порядок і умови надання органам державної виконавчої влади підприємствам установам і організаціям дозволу (ліцензії) на здійснення діяльності пов'язаної з державною таємницею та про особливий режим цієї діяльності, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 426 від 20 червня 1994 р.; Інструкція про порядок охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом, що є власністю держави під час прийому іноземних делегацій груп та окремих іноземців і проведення роботи з ними, затверджена затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 558 від 22 травня 1996 р.; Положення про порядок надання скасування та переоформлення допуску громадян України до державної таємниці, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 878 від 30 липня 1996 р.; Положення про порядок надання суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності повноважень на право здійснення експорту імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 538 від 8 червня 1998 р. тощо.

Не варто забувати і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], який сьогодні також відіграє досить важливу роль при забезпеченні охорони державної таємниці. Так, зазначеним законом передбачено перевірку осіб у зв'язку з отриманням допуску до державної таємниці, у разі звернення із запитом про таку перевірку уповноважених органів, установ та організацій. Така перевірка здійснюється у межах проведення оперативно-розшукових заходів (ст. 6).

Порядок надання допуску до державної таємниці визначається в постанові КМУ від 29.11.2001 № 1601 «Про затвердження положень з питань державної таємниці та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [7]. Перевірка громадян у зв'язку з їх допуском до державної таємниці здійснюється органами СБУ у двомісячний строк у порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю» і Законом про ОРД.

У разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці України, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення правового режиму воєнного стану допуск до державної таємниці громадянам України, яких призивають на військову службу, а також військово-службовцям та працівникам ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служ-

би спеціального зв'язку та захисту інформації України, які переміщуються на посади, зайняття яких передбачає наявність допуску до державної таємниці, надається у десятиденний термін;

У травні 1993 р. з метою реалізації державної політики національної безпеки України у сфері охорони державної таємниці було створено спеціально уповноважений центральний орган державної виконавчої влади – Державний комітет з питань державних секретів України (Держкомсекретів України). На Держкомсекретів України були покладені такі завдання: участь у формуванні та реалізації проведення державної політики з охорони державної таємниці у сферах оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку; організація, координація та контроль режимно-секретної діяльності державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності [8, с. 101].

Прийнятий згодом, у 1994 р., Закон України «Про державну таємницю» визначив особливий порядок правового регулювання державної таємниці [9], який є єдиним нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречування, розсекречування її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. Тому в аспекті дослідження проблематики варто зупинити на ньому увагу.

Прийняття такого Закону свого часу змінило правовий режим службової таємниці, тобто особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному симбіозі юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права. В інформаційному просторі України ця інформація займає не дуже значну частку, на відміну від тієї кількості інформації, що була засекречена в часи СРСР, так, зокрема лише за перші часи незалежності було розсекречено понад 100 тис. документів, що містили державну таємницю.

У 1995 р. введено в дію Звід відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ), який визначив конкретні категорії інформації у сферах оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, що становлять державну таємницю та розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України. Пізніше такий нормативний акт втратив чинність на підставі наказу СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 12 серпня 2005 р. № 440, який теж втратив чинність на підставі діючого на сьогодні наказу СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23 грудня 2020 р. № 383 [10].

Прийняття Закону України «Про інформацію» та Закону «Про державну таємницю» було важливим моментом на шляху побудови сучасних законодавчих основ у сфері охорони державної таємниці. Такими нормативно-правовими актами визначено основні засади охорони секретної інформації та врегульовано суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням і розсекречуванням її матеріальних носіїв. Вони стали помітним кроком на шляху від тотального засекречування інформації за часів СРСР до регулювання питань таємності, притаманного демократичній країні, – зазначає А. І. Марущак [11, с. 123]. Крім того, зазначений законодавчий акт закріпив розподіл сфер компетенції державних органів. Цей Закон також регулює суспільні відносини, які пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречування та/або розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України.

У новій редакції Закону № 3855-ХІІ від 21 вересня 1999 р. встановлено СБУ як головний орган державної влади, який уповноважений забезпечувати охорони державної таємниці в Україні. Окрім того, зазначений закон розпочав створення правової основи для функціонування системи охорони державної таємниці [9]. Завдання оперативних підрозділів СБУ – захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від РПД іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [12, с. 41].

Прийняття у 2003 р. Закону України «Про основи національної безпеки України» стало ще одним кроком на шляху забезпечення національного інформаційного суверенітету та національної безпеки у цілому. Цей закон визначив суб'єктів та об'єктів національної безпеки, встановив основні напрями розвитку політики державної безпеки та був чинним до 08.07.2018 р. Сьогодні чинним є Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [13].

Надалі питання щодо визначення та розмежування повноважень державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створення основ для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, запровадження всеосяжного підходу до планування у сферах національної безпеки і оборони врегульовуються Законом України «Про національну безпеку України» [14].

Режим таємності в системі органів державної влади було встановлено на основі Постанови Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 р. № 1561-12, яка затвердила Порядок організації забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях. Пізніше і цей нормативно-правовий акт втратив чинність. Сьогодні діє Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 939. Головною метою такої постанови є захист і забезпечення таємної інформації. У зазначеному порядку встановлено основні засади та вимоги до функціонування режиму секретності (порядок користування, зберігання, транспортування секретної інформації тощо), у будь-якому органі, установі або організації незалежно від форми власності, в роботі яких має місце державна таємниця. Цікаво, що спочатку відповідному документу було надано гриф обмеження доступу «Таємно». З першого погляду можна погодитися з тим, що такому досить важливому документу надано гриф обмеження доступу і це є позитивним моментом, особливо з огляду на забезпечення безпеки. Водночас варто сказати, що відповідні відносини мають регулюватися на рівні закону, а не підзаконним нормативно-правовим актом.

У січні 2011 р. було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», яким у ст. 6 визначено в якості публічної інформації з обмеженим доступом наступні види інформації: конфіденційну, таємну та службову інформацію [3]. Ухвалення Верховною Радою України такого Закону та нової редакції Закону України «Про інформацію» сприяло визначенню поняття «таємна інформація». Зокрема, у ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» таємна інформація це – інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю слідства та іншу, передбачену законом, таємницю [3].

Кримінально-правовий захист інформації, що має статус державної таємниці, знайшла безпосереднє відображення у Розділі XIV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», а також розділах I та XIX Особливої частини КК України [15].

Так, кримінальна відповідальність за посягання на державну таємницю, порушення встановленого порядку її збереження передбачена у наступних статтях:

розголошення державної таємниці (ст. 328);

втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329);

а також державна зрада (ч. 1 ст. 111); шпигунство (ст. 114); несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2); розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422).

Правову систему охорони державної таємниці, окрім цілої низки норм зазначених і інших нормативно-правових актів, також складають органи, що забезпечують такий захист. Створена у 90-ті роки нормативна база забезпечувала контроль за станом охорони державної таємниці на всіх напрямках діяльності, де створювались, використовувались та зберігались матеріальні носії секретної інформації. Усі відомства держави здійснювали охорону державної таємниці відповідно до нормативно-правових актів держави та відомчих розпоряджень [8, с. 102].

Загалом, державну політику щодо державної таємниці як складову засад внутрішньої та зовнішньої політики визначає Верховна Рада України.

Президент України, забезпечуючи національну безпеку і її складову – інформаційну безпеку, видає укази та розпорядження з питань охорони державної таємниці.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони державної таємниці.

Кабінет Міністрів України спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади щодо забезпечення здійснення державної політики у сфері охорони державної таємниці.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування здійснюють державну політику у сфері охорони державної таємниці в межах своїх повноважень, передбачених законом.

Органи державної влади можуть створювати галузеві або відомчі розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю, а також створювати міжгалузеві або міжвідомчі розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю. Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що проводять діяльність, пов'язану із державною таємницею, за ініціативою та погодженням із замовником робіт, пов'язаних з державною таємницею, можуть створювати власні розгорнуті переліки відомостей, що становлять державну таємницю. Такі переліки погоджуються із СБУ та затверджуються державними експертами з питань таємниць та реєструються у СБУ.

Підсумовуючи вищевикладене, варто констатувати, що забезпечення національної безпеки України в умовах сьогодення досягається шляхом реалізації виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, конвенцій і програм у таких сферах, як: політична, економічна, соціальна, воєнна, економічна, науково-технологічна, інформаційна. Кожна з них має певну специфічну своєрідність, і разом із тим, усі вони знаходяться у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Всі названі напрями однаково важливі для формування всезагальної, повної, комплексної системи безпеки, але залежно від конкретно-історичних обставин, в силу дії різноманітних факторів, на передній план, набуваючи особливого значення, може виступати та чи інша складова. На сьогодні в країні створено і діє національна система охорони державної таємниці, яка в цілому відповідає вимогам часу. Діючим законодавством визначено правовий статус державної таємниці і перелік відомостей, що відноситься до цього виду інформації з обмеженим доступом, визначено організацію її охорони, розподілені повноваження усіх органів, що забезпечують охорону цього найважливішого виду інформації, встановлено відповідальність за розголошення відповідної інформації. У міністерствах, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, де циркулює державна таємниця, створені відповідні режимно-секретні органи, на які покладено функції захисту державної таємниці.

Однак, суспільні відносини у сфері державної таємниці постійно трансформуються та розширюються, що зумовлено загальною тенденцією до розширення кола інформаційних відносин, тому правове забезпечення функціонування режиму секретності в сучасних умовах потребує постійного вивчення, дослідження та удосконалення на законодавчому та підзаконному рівні. Корисним для вітчизняної кримінально-правової та кримінологічної системи захисту інформації було би вивчення та запозичення міжнародного досвіду захисту таємної інформації, розробка на нормативному рівні та впровадження нових шляхів її охорони, зважаючи на військову агресію з боку РФ, зокрема прийняття розробленої нами Концепції охорони державної таємниці.

Отже, в Україні в інтересах охорони державної таємниці встановлена у 90-ті загальнодержавна система організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, і в тому числі кримінально-правових, кримінологічних, які потребують перегляду й оновлення.

З урахуванням вищевикладеного, можна надати таке поняття кримінально-правовій та кримінологічній охороні державної таємниці – це концентрація уваги законодавця на забезпеченні належної правової охорони державної таємниці як необхідної умови забезпечення національної безпеки країни, що містить комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних, запобіжних заходів (що мають захисну сутність), спрямованих на недопущення та запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв.

Список використаних джерел:

1. Dreis Yu. Functioning of the state secrets security system in Ukraine: organizational and legal structure, principles and objectives. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2014. Vol. 20. Issue 2. P. 176–184.

2. Про захист таємної та службової інформації : протокольне рішення Кабінету Міністрів України від 13 квіт. 1992 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

3. Про інформацію : Закон від 02 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
4. Про доступ до публічної інформації: Закон від 21 листоп. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
5. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
7. Про затвердження положень з питань державної таємниці та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2001. № 231.
8. Морозова О. О. Правова охорона державної таємниці в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Серія 18: Право*. 2017. Вип. 32. С. 101–105.
9. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: наказ Служби безпеки України від 23 груд. 2020 р. № 383. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n7>
10. Марущак А. І. Правові основи захисту інформації з обмеженим доступом. Київ : КНТ, 2007. 208 с.
11. Про державну таємницю : Закон від 21 січ. 1994 р. № 3855-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
12. Притула А. М., Халимон С. І., Митрофанов І. І. Закон України: «Про оперативно-розшукову діяльність» науково-практичний коментар / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора А. М. Притули. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 238 с.
13. Про національну безпеку України : Закон від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
14. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 939 (ДСК).
15. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.